

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ФЕДОРА ПУЩЕНКА

Серед несправедливо забутих імен українських японознавців особливо вирізняється постать Федора Пущенко, який прокладав нові шляхи у радянському сходознавстві і стояв біля витоків створення ВУНАС (Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства).

Як пише І.П. Бондаренко в статті “Японська література в Україні: минуле і сьогодення”, “Найвідомішим фахівцем-японістом у 20–30 рр. ХХ століття на теренах України був Федір Пущенко, завдяки зусиллям якого в 1926 р. в Харкові була створена ВУНАС” [Бондаренко 2009, 104]. На сторінках книги “Люди и судьбы. Библиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в советский период (1917–1991)” ми знаходимо таку скупу інформацію про цього сходознавця: “Японознавець-філолог. Народився в м. Чугуєві Харківської губернії. Викладав у Харківському музично-драматичному інституті та на курсах східних мов. Член ВУНАС. Заарештований в 1930-х. Подальша доля невідома” [<http://memory.pvost.org/pages/puschenko.html>].

Федір Дем’янович Пущенко народився 1879 року в місті Чугуєві у багатодітній родині військового фельдшера, він був чотирнадцятою дитиною. Коли Федору виповнилося 5 років, помер батько, та, незважаючи на матеріальну скруту, шестирічного хлопчика віддали до Чугуївського міського училища. Через два роки він вступив до Першої Харківської гімназії, а потім перейшов до Полтавської. В юнацькі роки Федір багато подорожував Лівобережною Україною, коли відвідував родини заміжніх сестер. Під час навчання у старших класах він із задоволенням їздив до Москви та Санкт-Петербурга, відвідав мальовничі місця Фінляндії, побував на Волзі, узбережжях Криму та Північного Кавказу. На запитання старших “Ким ти

хочеш бути?” Федір завжди відповідав: “Мандрівником”. А коли здивовані дорослі запитували, як він збирається спілкуватися з іноземцями, хлопець впевнено відповідав: “Я вивчу всі мови” [Шуйський 2008, 128]. Він бажав подорожувати, тому своєю подальшою професією обрав військову спеціальність, яка, на його думку, могла забезпечити його матеріально та задовольнити жагуче бажання відвідати далекі краї. Упродовж року він служив вільнонайманим Тамбовського полку, що дислокувався в Харкові, де за гарну службу командування відрядило його до Чугуївського військового училища. За два роки він отримав звання прапорщика й обрав для подальшої служби місто Меджибіж Летичівського повіту Подільської губернії. У військових походах Ф. Пущенко приглядався до життя населення Правобережної України та Польщі. Він ніколи не забував про своє коріння, і його цікавило все, пов’язане з українським.

Ф. Пущенко довгий час готувався до омріяної далекої мандрівки, опанував у гімназії грецьку та латинську мови, самотужки вивчав французьку, німецьку та англійську. Федір Дем’янович мав добру репутацію, йому було присвоєне звання підпоручика, а в 1903 році була надана двомісячна відпустка, і, користуючись нагодою, він вирушає в поїздку до європейських країн – відвідує Австрію, Німеччину, Швейцарію, Голландію, Бельгію, Велику Британію, Францію, Італію. Під час подорожі він цікавився історією, культурою, побутом місцевого населення і, у свою чергу, розповідав про самотність і неповторність України.

У зв’язку з російсько-японською війною його переводять до нового місця служби, у Царицинський полк, до Ямбурга, повітового міста Санкт-Петербурзької губернії, звідки армійським ешеленом

він вирушає на Далекий Схід. Його спрага до знань, навіть в умовах воєнного стану допомагає продовжити навчання в Інституті східних мов у Владивостоці.

У жовтні 1904 року Маньчжурська армія генерала Олексія Куропаткіна зійшлася на річці Шахэ з військом японського головнокомандувача Івао Оямо. Через тяжку хворобу пропасниці, Ф. Пущенко знепритомнів і потрапив у полон. Перебуваючи в таборах для полонених офіцерів, він удосконалює знання англійської та починає вивчати японську мову. Перебуваючи в Японії, Ф. Пущенко намагається скласти українсько-японський словник, але ця робота не була закінчена. До депортації з країни він мандрує нею, цікавлячись її життям та культурою.

На початку 1906 року Ф. Пущенко отримує дозвіл на повернення додому і в березні вирушає до Владивостока. Він вимушений був залишити інститутське навчання через призначення його до Архангельська. Через прагнення до навчання Ф. Пущенко відмовляється від військової кар'єри. Він подає у відставку та їде до Парижа, де в школі Берлітца протягом 1906–1909 років займається на курсах англійської та німецької мов, а у Вищій школі сучасних східних мов покращує знання японської. За кордоном у нього з'являється можливість практично вдосконалити отримані знання у містах Іспанії, Португалії, країнах Скандинавії. Спочатку він подорожує Північною Америкою, далі здійснює морські мандрівки навколо Африки, Південної Азії, зупиняється у портах Індокитаю, потім відвідує Японію. За допомогою ректора духовного православного училища Івана Сенума Федір Дем'янович знаходить роботу коректора і працівника друкарні. Усі зароблені кошти він вкладає в курси французької, російської, японської мов, де викладає за авторською навчальною програмою, яка була розрахована на приїжджих іноземців, але склалося так, що слухачами були винятково японці.

Цей період його життя дав йому безцінний досвід роботи, але, на жаль, вона не стала джерелом постійного заробітку. Через цю обставину та тугу за Батьківщиною наприкінці 1910 року він повертається в Україну, в рідне місто Чугуїв, де одружується та починає займатися приватною викладацькою практикою.

Перед Першою світовою війною Ф. Пущенко здійснює подорож до Південної Америки та відвідує Бразилію. Він так полюбив цю країну, що вирішив перевезти туди дружину. Але Ф. Пущенку не вдалося здійснити цю мрію, через те що він був відкликаний з відставки. Командиром роти він приїжджає до міста Суми, звідки наприкінці 1916 року його направляють на фронт до Румунії. Там Федір отримує призначення на посаду помічника коменданта міста Роман і зв'язківця з румунським штабом. Потім Ф. Пущенко отримує звання зауряд-капітана, а згодом його переводять до штабу 4-ї армії. Завдяки цій посаді він отримує нагоду подорожувати країною, тому що завдання командування потребували численних відряджень до Польщі та Білорусі.

У травні 1918 року Пущенко остаточно повернувся в Україну і поринув у нове життя, займався освітянською справою, відкрив на свої кошти українську книгарню. Потім його обирають членом правління Чугуївського осередку "Просвіти" і направляють на Всеукраїнський з'їзд до Харкова.

З осені 1918 року він працює на державній службі в Києві, але у січні 1919 року під тиском військ Директорії залишає місто, евакуюється до Кам'янця-Подільського, де його зараховують викладачем української мови до військово-інженерної школи. Через брак кваліфікованих перекладачів в Україні Пущенка направляють до Головного військового інженерного управління, потім на кілька днів до Міністерства іноземних справ, звідки переводять до Головного штабу петлюрівських військ. З весни 1920 року він працює у Вінниці у радянських установах: перекладачем-діловодом Подільського ревкому, в редакції газети "Вісті".

Восени 1920 року Ф. Пущенко повертається додому з наміром знайти роботу. Тоді в сім'ї Пущенків народжується син Ювеналій, але родині не вистачає найнеобхіднішого, вона перебуває в скрутному матеріальному становищі. Якийсь час, щоб забезпечити родину, Федір Дем'янович працював перекладачем Держвидаву.

Неабияку роль у подальшій долі Ф. Пущенка відіграє Тарас Франко – син видатного українського письменника, який допомагає йому повернутися до заняття улюбленою філологією. За його сприян-

ня в лютому 1921 року Ф. Пуценка було зараховано викладачем школи Червоних старшин, також він починає викладати на педагогічних курсах імені Г. Сковороди. Понад десять років він викладав французьку, англійську, німецьку, італійську мови у більш як тридцяти освітніх й наукових організаціях Харкова, а також у театрі музичної комедії, театрі Революції та театрі "Березіль". Професор Ф. Пуценко мав неабиякий викладацький талант, завдяки якому йому завжди вдавалося збирати повні аудиторії.

Ф. Пуценку подобалося працювати з молоддю, і він починає займатися навчанням студентів музично-театрального технікуму. Поступово він зближається з орієнталістами, які плекали ідею заснування в Україні наукового центру з дослідження проблем сходознавства. Йому запам'яталася бесіда наприкінці 1925 року, коли під час лекційної перерви Андрій Ковалівський запропонував йому викладати японську мову. Упевненості додавало встановлення дипломатичних відносин з низкою країн, перспективи подальшого розвитку міжнародного співробітництва здавалися чудовими. Ф. Пуценко погодився: це був шанс на побачення з країною, яка зачарувала його двадцять років тому. Новаторська справа не лякала фахівця, він прагнув якнайшвидше розпочати практичну роботу. Викладати бажав рідною українською, що відповідало його особистим переконанням [Шуйський 2008, 132].

Установчі збори ВУНАС відбулися 10 січня 1926 року. З моменту створення ВУНАС були започатковані курси з трьома відділами: турецьким, перським та японським. Японську секцію очолював Ф. Пуценко. Курси розпочали свою роботу 1 жовтня 1926 року, до навчальних програм усіх трьох відділень входила англійська мова як обов'язкова, а також лекції з географії відповідних країн [Протокол засідання історико-етнологічного відділу ВУНАС від 16 грудня 1926 р., ІР НБУВ, ф.10, од. зб. 28408].

Термін навчання перської, турецької та японської мов разом з поширеною у світі англійською мовою становив три роки. Умови набору відповідали часові: до складу навчальних груп зараховували всіх бажуючих, які могли засвідчити членство у профспілці. Курси були платними і не да-

вали по закінченні будь-яких прав, що стало причиною великого "відсіву" слухачів, і змусило керівництво клопотатися про переведення їх на баланс держбюджету.

Але це відразу позначилося на вимогах до педагогів. У звітах викладачі мусили «підіймати» робітничо-селянський відсоток слухачів і вказувати кількість партійців [Шуйський 2008, 133]. Невдоволення частини курсантів програмою, яка, зокрема, включала обов'язковий предмет "Історія класової боротьби", відсутність коштів, а також вечірні години занять, що проводилися для трьох відділень разом в одній кімнаті, були причиною передчасного припинення навчання. До честі Пуценка, плінність учнів менше торкнулася саме "японців". Як згадує А. Ковалівський, "Ф. Пуценко мав неабиякий педагогічний талант, а тому на японському відділенні слухачі вже через півроку навчання розмовляли японською мовою. Навчання з цієї мови проводилося значною мірою шляхом практичних вправ" [Ковалівський 1962, 84].

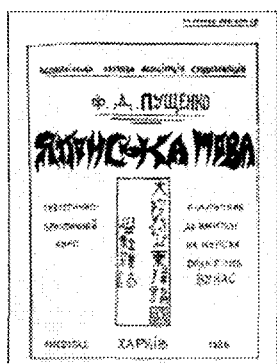
У 1927 році керівництво курсів вирішило припинити набір на всі відділення, крім японського. Рішення, яке примушувало викладачів інших відділень переглянути програми, викликало різке незадоволення. Член правління курсів Євгенія Бурксер пізніше пригадувала, як, підбурена скаржниками, влаштувала Пуценку так званий заочний іспит. У листопаді 1928 року Бурксер та її сестра поверталися з Одеси і в поїзді познайомилися з японцем, який через Харків їхав до Москви. Євгенія Григорівна запросила його до себе, де в присутності свідків – членів ВУНАС – подружжя Олександра Крени та Віри Омбієвич японець, поспілкувавшись із декількома студентами японського відділення, визнав рівень їхніх знань достатньо високим.

Новаторство Ф. Пуценка полягало у підготовці ефективної програми з вивчення японської мови. Завдання попервах ускладнювалося певними лакунами: відсутністю підручника, адаптованого для українських слухачів, малою кількістю перекладів японських авторів мовами, зрозумілими для більшості учнів, і майже повною відсутністю будь-якої нової інформації про Японію. Але Ф.Д. Пуценко в короткий термін підготував для слухачів "Теоретико-практичний курс

японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС". Який вигляд мав підручник, можна ознайомитися на малюнку 1. Підручник був написаний автором ще у 1918 році і виходив у 20 випусках. Вони друкувалися, починаючи з листопада 1926 року. За основу бралися підручники іноземних авторів, складені для європейців, де японські слова були записані латинськими літерами, найзручнішими для сприйняття. Праця, складена з двадцяти рукописних зошитів, кожен з яких був розрахований на двотижневий термін навчання, стала авторові у пригоді [Ковалівський 1962, 84]. Через неможливість видати її терміново – друк ВУНАС запланувала на майбутнє – рукопис розмножили ксилографічним способом накладом 200 примірників. Пущенко не претендував на довершеність. "Поскільки справа вивчення японської мови на Україні є річ зовсім нова, а сей підручник українською мовою є, мовляв, піонером, не можна передбачити й усунути всіх хиб, що буде їх певно чимало. Лише по деякім часі практика викладання, набутий досвід і критика уможливають позбутися їх", – підкреслив він у вступі [Шуйський 2008, 133].

З метою вдосконалення отриманих знань Пущенко рекомендував керівництву направити студентів на навчання у відповідне мовне середовище. П'ятнадцять харків'ян скористалися такою можливістю і провели тримісячну практику на острові Сахалін, де в XVII–XVIII століттях відбулося знайомство українців з японцями.

Окрім вивчення лексичного матеріалу,

Малюнок 1.

Рукопис підручника

"Теоретико-практичний курс японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС", листопад 1926 року, м. Харків

слухачі курсів за допомогою тематично підібраних текстів знайомилися з культурною інформацією про Японію, хоча формат і вимоги підручника її значно обмежували. При Асоціації з'явилася бібліотека, фонди якої складала роботи вітчизняних орієнталістів і подарунки закордонних партнерів. Японський розділ значно розширився за рахунок книжок з Осаки і Токіо, що прибули внаслідок виконання обіцянок, даних секретарем Генерального консульства Японії в Україні під час його візиту з Одеси до Харкова. Нові переклади та дослідження з японістики були опубліковані в заснованому 1927 року журналі ВУНАС "Східний світ". Поряд із перекладами східними мовами визнаних українських майстрів слова Павла Тичини і Петра Панча там були вміщені переклади українською японських народних казок ("Жаба з Осаки і жаба з Кіото", "Мацуямське свічадо", "Імення котів"), виконані Федором Пущенком.

Авторські коментарі до перекладів привертали увагу численних любителів етнографії. Ось деякі з них: "Невідмінна частина у вихованні японської дівчини є навчити її церемоніалу, як готувати чай та частувати їм"; «рукава японського убрання "кімоно" надзвичайно великі і правлять, особливо в жіноцтва, за кишеню»; «японці, хоч як розпалившись гнівом, ніколи не підносять голосу і лише змінюють міну обличчя». Перекладач, закоханий в Японію як свою другу батьківщину, порівнював портове місто Осаку з Одесою, а стародавню столицю Кіото – з древнім Києвом.

Сподіванням Пущенка на подальші кроки ВУНАС у розвитку наукових та культурних зв'язків між Україною і Японією відповідало рішення про створення Музею сучасної культури східних народів. Основу його становили експонати, привезені членами ВУНАС. Зібрані експонати могли б стати окрасою запланованих у музеї виставок, але погіршення міжнародного клімату, яке позначилося на внутрішній політиці, звело нанівець зусилля ентузіастів.

Діяльність ВУНАС була фактично заборонена. Великі неприємності у сходознавців почалися з перейменування журналу "Східний світ" у "Червоний Схід", а потім і його закриття. Журнал "Східний світ" було відновлено лише в 1993 році з винесеним на титул відповідним

нагадуванням: “Насильно припинений у 1931 році”. Наказом від 1 січня 1934 року технікум сходознавства був закритий. Закінчити навчання було дозволено лише 25 студентам-третьокурсникам, а з японського відділення – жодному. За короткий термін усі установи ВУНАС ліквідували. Від натхненної роботи не лишилося й сліду: був зупинений випуск підготовлених словників і граматик, у спецсховищах опинилися рукописи наукових творів, які планувалося видати кількома тематичними збірниками під

єдиною назвою “Україна і Схід”.

Ф.Д. Пуценка звинуватили у приналежності до троцькістської контрреволюційної організації і згодом розстріляли. Таку долю розділили багато науковців, аспірантів і просто співробітників сходознавчих установ країни. У повоєнний період знадобився не один десяток років, зусилля не одного покоління вчених, зрештою, здобуття Україною статусу незалежної держави, для того щоб на її теренах знову відродилася орієнталістика як науковий напрям.

ЛІТЕРАТУРА

Бондаренко І. Японська література в Україні: минуле і сьогодення // **Вісник КНУ імені Тараса Шевченка**, 2009. № 27.

Протокол засідання історико-етнологічного відділу ВУНАС від 16 грудня 1926 р., ІР НБУВ, ф. 10, од. зб. 28408

Ковалівський А. **Антологія літератур Сходу**, Харків, 1962.

<http://memory.pvost.org/pages/puschenko.html>

Шуцький І. Невиданий підручник з японської // **Реабілітовані історією**. Харківська область. Київ – Харків, 2008.

Цыганкова Э.Г. Очерк истории востоковедческих учреждений в Харькове в 20–30 гг. XX в. // **Вісник ХДАДМ / Сходознавчі студії**. Вип. 10. Харків, 2001.